
УДК [929.52(477)(092):347.67“15”]:930(477)(092)
DOI 10.69550/3041-1467.4.310336

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Full Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М. (2024). Тестамент Василя Загоровського 1577 р. у науковій рецепції Михайла Грушевського. *Axis Europae*, 4, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.4.310336

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M. (2024). Testament Vasyliia Zahorovskoho 1577 r. u naukovii retseptsii Mykhaila Hrushevskoho [Vasyl Zahorovsky's testament (1577) in the scientific reception of Mykhailo Hrushevsky]. *Axis Europae*, 4, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.4.310336 [in Ukrainian].

**ТЕСТАМЕНТ ВАСИЛЯ ЗАГОРОВСЬКОГО 1577 Р.
У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

Анотація. *Мета статті* – розкрити особливості рецепції Михайлом Грушевським такого історичного джерела як заповіт Василя Загоровського 1577 р. Завдання дослідження передовсім полягає у визначенні тих проблемно-змістових компонентів джерела, які найбільше зацікавили видатного українського історика, а також у з'ясуванні оцінки М. Грушевським тестаменту брацлавського каштеляна як літературного твору. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, авторської об'єктивності, а також на методи критики історичних та історіографічних джерел. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що вперше здійснено аналіз наукової рецепції М. Грушевським такого історичного джерела, як тестамент волинського шляхтича, брацлавського каштеляна Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. **Висновки.** Отже, заповіт волинського шляхтича Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. відомий в історичній науці доволі давно: уперше був опублікований ще 1859 р. Цей документ став об'єктом наукових і літературних зацікавлень Й. Ролле, О. Федорова-Чеховського, О. Фотинського, С. Томашивського, а відтак і М. Грушевського, котрий доволі широко використав його в шостому томі “Історії України-Руси”. Український історик охарактеризував особу автора документа, обставини появи і мову історичного джерела. Вченого у тестаменті Василя Загоровського найбільше зацікавили такі проблемно-змістові аспекти:

1) політичні і національні візії автора; 2) родинні цінності Загоровського-молодшого, його ставлення до власної родини, типові аспекти сімейного життя української шляхти; 3) інструкція щодо освіти та виховання дітей Василя Загоровського; 4) оформлення заповідачем благодійних фондів для церкви, при якій мали діяти шпиталь і школа; 5) розпорядження щодо слуг і підданих брацлавського каштеляна. М. Грушевський значну увагу приділив літературній цінності зазначеного тестаменту, поставивши його в один ряд з “Повчанням дітям...” Володимира Мономаха, хоча був невисокої думки про літературні таланти Василя Загоровського. Важливо, що сама стратегія опрацювання М. Грушевським цього джерела дає змогу оприаявити і його погляди на джерелознавчу методологію, яка містила не лише позитивістські, але й неокантіанські техніки.

Ключові слова: тестамент, історичне джерело, Василь Загоровський, українська шляхта, Михайло Грушевський, українська історіографія, грушевськознавство, джерелознавство, освіта і виховання.

VASYL ZAHOROVSKY'S TESTAMENT (1577) IN THE SCIENTIFIC RECEPTION OF MYKHAILO HRUSHEVSKY

Abstract. *The purpose of the article is to reveal the peculiarities of Mykhailo Hrushevsky's reception of such a historical source as Vasyl Zahorovsky's testament (1577). Research tasks: 1) to single out the problem-content components of the source that most interested M. Hrushevskyi; 2) find out M. Hrushevsky's assessment of Vasyl Zahorovsky's testament as a literary work. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, authorial objectivity, as well as methods of criticism of historical and historiographical sources. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the analysis of scientific reception by M. Hrushevskyi of such a historical source as the testament of the Volyn noble, Bratslav castellan Vasyl Zahorovsky was carried out. Conclusions. So, the testament of the Volyn nobleman Vasyl Zahorovsky dated July 11, 1577 has been known in historical science for a long time: it was first published in 1859. This document became the object of scientific and literary interests of J. Rolle, A. Fedorov-Chekhovsky, O. Fotinsky, S. Tomashivskyi, and hence also M. Hrushevskyi, who used it quite widely in the sixth volume of “History of Ukraine-Rus”. The Ukrainian historian described the identity of the author of the document, the circumstances of its appearance and the language of the historical source. The scientist was most interested in the following problem-content aspects in Vasyl Zahorovsky's testament: 1) political and national visions of the author; 2) family values of Vasyl Zahorovsky, his attitude towards his own family, typical aspects of the family life of the Ukrainian nobility; 3) instruction on the education and upbringing of Vasyl Zahorovsky's children; 4) registration by the testator of charitable foundations for the church where the hospital and school were to operate; 5) orders regarding the servants and peasant subjects of the Bratslav castellan. M. Hrushevskyi paid considerable attention to the literary value of the said testament, placing it in the same row with Volodymyr Monomakh's “Teaching to Children...”, although he had a low opinion of Vasyl Zahorovsky's literary talents. It is important that the strategy of M. Hrushevskyi's processing of this source makes it possible to apply his views on the methodology of source studies, which contained not only positivist, but also neo-Kantian techniques.*

Key words: *testament, historical source, Vasyl Zahorovskyi, Ukrainian nobility, Mykhailo Hrushevskyy, Ukrainian historiography, Hrushevsky studies, source studies, education and upbringing.*

Постановка проблеми. Дослідження методології історіописання не можливе без з'ясування археографічних технік, джерелознавчої пізнавальної стратегії історика. Не є винятком й методологічний арсенал видатного українського і європейського вченого Михайла Грушевського, студії над яким повинні містити ретельний аналіз усіх механізмів, які він застосував до опрацювання кожного конкретного джерела. Попри те, що таке завдання видається надзвичайно трудомістким, дослідників-грушевськознавців не повинна відлякувати масштабність роботи, бо саме таким шляхом, на наше переконання, можна оприявнити майже усе розмаїття дослідницького арсеналу М. Грушевського. Одним із документів, яким активно послуговувався вчений при дослідженні суспільних процесів на українських землях XVI ст., був тестамент волинського зем'янина Василя Загоровського.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні засади історичної творчості М. Грушевського досліджували чимало українських і зарубіжних істориків, однак найбільш ґрунтовні студії представили Віталій Тельвак (Тельвак, 2002) та Віталій Масненко (Масненко, 2000). Джерелознавчі візії і археографічні підходи сеньйора української історіографії аналізували Василь Уляновський (Уляновський, 1993), Іван Бутич (Бутич, 1994), Орест Купчинський (Купчинський, 1994), Ігор Гирич (Гирич, 1997), Микола Рудь (Рудь, 2007), Ольга Владига (Владига, 2011), Георгій Папакін (Папакін, 2017; Папакін, 2021) та ін. Деякі аспекти застосування критики джерел українськими істориками кінця XIX – початку XX ст. висвітлили Микола Галів та Василь Ільницький (Haliv & Pnytskyi, 2021; Pnytskyi & Haliv, 2022). На сьогодні немає спеціальних студій щодо опрацювання М. Грушевським тестаменту Василя Загоровського.

Мета статті – розкрити особливості рецепції Михайлом Грушевським такого історичного джерела, як заповіт Василя Загоровського 1577 р. Завдання дослідження передовсім полягає у визначенні тих проблемно-змістових компонентів джерела, які найбільше зацікавили видатного українського історика, а також з'ясувати оцінку М. Грушевським тестаменту брацлавського каштеляна як літературного твору.

Виклад основного матеріалу. Духовний заповіт Василя Загоровського відомий в історичній науці доволі давно. Ще у 1859 р. його було опубліковано у першому томі “Архіву Південно-Західної Росії” під назвою “Духовний заповіт Василя Загоровського, каштеляна Брацлавського. Настанови дітям і правила для їх виховання; розпорядження про влаштування церков, шпиталів і школи. 1577 липня 11” (Архів Юго-западной России, 1859, с. 67–94). До М. Грушевського цей документ використовували у своїх наукових працях не так вже й багато учених. Серед них назвемо знаного польського літератора й історика Юзефа Ролле, українського і російського архівіста Олександра Федотова-Чеховського та українського історика-краєзнавця з Волині Ореста Фотинського. Перший у своїх “Історичних оповіданнях” опублікував історико-літературний твір “Сенаторська доля” про Василя Загоровського (Dr. Antoni J., 1884, s. 3–22), використавши деякі актові матеріали, зокрема й “Духовний заповіт” (Dr. Antoni J., 1884, s. 9–13). Він, зокрема, відзначив, що людина, яка написала тестамент, “мусила бути високо чесною, мусила мати гаряче любляче...серце” (Dr. Antoni J., 1884, s. 9–10). Другий вів мову не так про заповіт, як про лист полоненого татарами Василя Загоровського до князя Андрія Курбського від 22 квітня 1577 р. (Федотов-Чеховський,

1887). При цьому публікація зазначеного листа була не першою, оскільки раніше оприлюднювалася в збірнику про життя князя А. Курбського в Литві і на Волині (Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского, 1849, с. 348).

Красзнавець О. Фотинський опублікував нарис життя не лише Василя Загоровського, але і його батька Петра (Фотинский, 1900). На цю працю відгукнувся рецензією Степан Томашівський у 1902 р., зазначивши її подібність до історичного оповідання Й. Ролле. Відтак зауважив: “Отсе оповіданне написане гладко і зручно. Автор користується при тім багатим жерельним материялом і добре його вихіснює з фактичного боку” (С. Т., 1902, с. 8). Проте рецензент знайшов чимало хиб у праці О. Фотинського, зокрема “надмірну легкість” (близьку до поверховості) в описі подій, а також відсутність характеристики діяльності людей у контексті тогочасного політичного, соціального та культурного життя. Сам же С. Томашівський негативно оцінив постать брацлавського каштеляна: “Таж бо сей герой самохить винародовлює свої діти, хоч із великим намащенням говорить про рідну мову й віру” (С. Т., 1902, с. 10). Вочевидь історик мав на увазі те, що Василь Загоровський заповідав віддати своїх дітей для продовження навчання до Віленської єзуїтської колегії / академії, а це С. Томашівський вважав кроком до денационалізації тогочасних українців.

Заповітові Василя Загоровського приділив значну увагу Михайло Грушевський у шостому томі “Історії України-Руси” (1907), в якому характеризував, зокрема, побут і культуру українського народу, його релігійні та національно-культурні традиції XVI–XVII ст. Разом із заповітом Василя Загоровського він аналізував ще два тестаменти: волинського воєводи Богуща Корецького та Василевого батька Петра Загоровського (для зручності історик йменував Петра Загоровським-старшим, а Василя – Загоровським-молодшим). Заповіт князя Корецького (1579), до слова, також був опублікований у першому томі “Архіву Південно-Західної Росії” (Архив Юго-западной России, 1859, с. 95–116), а заповіт Петра Загоровського – переказаний у згаданій праці О. Фотинського. Водночас учений описав і обставини укладення заповітів, з-поміж інших також заповіту Василя Загоровського, який вибрався, і військову виправу проти татар 1576 р., однак потрапив до полону і, втративши надію бути викупленим з неволі, вирішив розпорядитися своїм майном та правами (Грушевський, 1995, с. 310).

Характеризуючи родину Загоровських, М. Грушевський назвав їх “homines novi”, які лише в середині XVI ст. дісталися до суспільних верхів. Петра Загоровського учений охарактеризував як “конквістадора”, людину “з твердими зубами й загребущими руками, що сам здобуває собі поважне становище в суспільности”. Натомість Загоровський-молодший, на думку дослідника, позбавлений батькових рис, виявляється людиною більш пасивною, сумлінною у виконанні своїх обов’язків, “службистом”, вірним слугою короля Сигізмунда II Августа, при дворі якого робив кар’єру. Вони, зрештою, як і князь Б. Корецький, не відігравали помітної політичної ролі в житті українського суспільства та польсько-литовської держави загалом. М. Грушевський дещо виправдовував таку політичну вторинність тим, що мало кому з тогочасних українських панів вдалося вийти на ширшу політичну арену. Він констатував загалом лояльне ставлення Загоровських до польського короля, відзначив, що той, титулюючи себе волинським маршалком, у 1569 р. склав присягу на вірність польській короні. Згодом був винагороджений монархом, отримавши каштелянство (Грушевський, 1995, с. 310–311). Як відомо, М. Грушевський значну увагу приділяв питанням політичної, ширше – суспільної активності української шляхти, доволі часто

у своїх працях критикуючи останню за брак суспільних або національно-політичних інтересів.

Окресливши політичну позицію і значення Загоровських, історик звернув увагу на ставлення цих зем'ян до власної родини, зауваживши, що тогочасній шляхті загалом були притаманні такі риси, як господарність, “великий практицизм”, гаряча прив'язаність до своєї родини. Він відзначив, що у своїх тестаментів вони присвячували велику увагу грошовим рахункам, своїм і чужим (щодо себе) обов'язкам, забезпеченню власних маєтностей тощо. Традиційно намагалися знайти покровителів для своїх родин – вдів і малих дітей. Так, Загоровський-молодший таким покровителем у заповіті визначив київського воєводу князя Костянтина Острозького, прохаючи бути опікуном своїх синів (Грушевський, 1995, с. 312). Насправді, у заповіті, крім Острозького, згадувалися й інші покровителі: князі Андрій Курбський та Дмитро Козека, а також шляхтич Ян Бокій (Архив Юго-западной России, 1859, с. 72).

Значну увагу вчений присвячує питанням родинних відносин української шляхти, деякі особливості яких проступають зокрема з тестаменту Загоровського-молодшого. М. Грушевський узагальнено акцентував, що в “родинних відносинах багато щирого привязання, сердечного чуття, часом зазначеного в кількох нехитрих словах тодішньої брусоватої, мало здатної до сердечних признань канцелярїїної мови, часом не висловлено його зовсім – але ми відчуваємо се чуте й його напруженне в сих гадках і розпорядженнях, які займають чоловіка на прощання з сьвітлом” (Грушевський, 1995, с. 313). Уже з цієї ремарки М. Грушевського помічаємо зізнання самого історика, якого здебільшого трактують як вченого-позитивіста, щодо актуальності і доцільності використання емоційно-психологічних, інтуїтивних пізнавальних стратегій, на чому так наголошували неокантіанці кінця XIX – початку XX ст.

На думку видатного історика, родинне життя було чи не єдиною сферою, де проявлялися найкращі риси людини. Причому позитивно впливала (“мала тут свою добру сторону”) секуляризація матримоніальних стосунків, бо спричиняла меншу залежність від “церковних канонічних практик”, надаючи більшу свободу і пластичність родинним відносинам (Грушевський, 1995, с. 313–314). При цьому заповіт Василя Загоровського був певним свідченням цієї “пластичності”, яка, однак, стала причиною його сумного сімейного досвіду. М. Грушевський зауважив, що Загоровський-молодший у своєму тестаменті “виливає свій жаль” на невідале родинне життя: з першою дружиною розійшовся, й вона забрала зі собою доньку, друга дружина його покинула, залишивши з малими синами. Тож дітей він доручив виховувати свої тітці (дядині, – вдові дядька Олександра Загоровського) і слугам. Опісля вчений цитував і переказував відповідні витяги з тестаменту, в яких описувалися сімейні невдачі Загоровського-молодшого. При цьому зауважив (але без оцінних суджень), що автор документа просив не допускати другої дружини-утікачки до своїх дітей, бо вона “забула свою присягу” і не зважила на добру славу (Грушевський, 1995, с. 317).

Відтак М. Грушевський подав доволі великі обсяги цитованого документа, в яких йдеться про погляди Василя Загоровського на освіту і виховання дітей. Учений назвав їх “цілою інструкцією щодо виховання й дальшого життя”, припускаючи, що мотивами її написання стали не лише аномальні умови перебування дітей, залишених без догляду матері, а тепер і батька, полишених на догляд старої тітки, але й певні педагогічні візії самого Загоровського-молодшого. Історик вважає, що ця інструкція була написана ще й з огляду на бажання самого автора випробувати на своїх дітях деякі “ліпші способи виховання”, які він спостерігав за свого життя, зокрема при королівському дворі, а також

обміркував, перебуваючи в татарській неволі. “Се ціле поученне, дорогоцінне як образ тодішнього побуту, і як відгомін тих гадок, які приходили в тих часах в голову “ліпших людей” тодішньої української суспільности”, – зауважив М. Грушевський, додавши, що наведе цю “науку в цілости”, в якомога ближчому перекладі, залишивши в оригіналі найбільш характерні особливості тогочасного стилю і висловів (Грушевський, 1995, с. 318). Тут знову бачимо традиційний для Грушевського-історика метод наведення документів *in extenso*, дотримання принципу: “нехай джерела говорять за себе”.

Надалі професор цитував ті частини тестаменту, які стосувалися навчання дітей Василя Загоровського – Василя і Максима – удома або при церкві св. Іллі у Володимирі (йшлося про “руську науку в письмі сьвятім”), а згодом – освіти за допомогою найнятого “бакаляра статочного”, котрий навчав би латинського письма, після чого їх необхідно було “дати до Вильна до єзуїтів – бо там хвалять добру науку дітям”. Учений цитував і ті настанови батька-невільника, які стосувалися дотримання руських звичаїв, мови та письма, своєї віри, уникання ересей тощо. Як зауважив М. Грушевський, у наведених уривках і витягах особливо проявляється така прикмета автора тестаменту, як релігійність, яка, вочевидь, не була лише “пристойністю”, офіційною маркою поважної і статечної людини, але становила “живий складних світогляду”. При цьому вчений розумів, що на релігійну акцентованість настанов Загоровського-молодшого вплинули обставини написання заповіту, умови “прощання з сьвітом”, коли важливо було востаннє “подумати про душу” (Грушевський, 1995, с. 320).

Наступна особливість аналізованих тестаментів Петра і Василя Загоровського та Богуша Корецького, яку підкреслив М. Грушевський, полягала в детальній, прискіпливій увазі тестаторів до питань благодійних фундацій. При цьому вчений зауважив, що саме Василь Загоровський “особливо широко й любовно входить в сі розпорядження в своїм тестаменті”. Дослідник знову пов’язує це з сумними обставинами появи документа, написаного шляхтичем, якого несподівана пригода у помірно молодому віці вирвала із буденного планованого життя. Якщо інші автори заповітів укладали свою “останню волю” в зрілому віці і мирних умовах, то Загоровський-молодший – у неволі в татарського мурзи Мамає. Водночас історик пов’язував таку ретельність спадкодавця з дещо обмеженими матеріальними можливостями, який не міг навіть зібрати для свого викупу 500 червоних злотих. М. Грушевський і в цьому випадку вдався до розлогого цитування, зазначивши: “Розпорядження його (В. Загоровського, – Авт.) в сих справах настільки цікаві своїми побутовими й культурно-історичними подробицями, що треба з них навести де що в цілости” (Грушевський, 1995, с. 322). Тож подає широкі кавалки тексту заповіту, присвяченого питанням побудови церкви св. Іллі у с. Суходоли, її внутрішнього і зовнішнього оздоблення, облаштування дзвіниці і цвинтаря біля храму, фундування шпиталу у селі та м. Володимир, виділення ресурсів на утримання духовенства, церкви і шпиталу.

Ще одна важлива змістова частина тестаменту брацлавського каштеляна, яку підкреслив М. Грушевський, полягала у розпорядженнях щодо слуг. Увага історика до таких питань зрозуміла: його завжди цікавили соціальні, міжстанові взаємини. Учений відзначив, що Загоровський-молодший виявив “гуманні почуття” до слуг, хоч приділив своїм підданам значно менше уваги і місця, ніж церквам та шпиталам. Прочитавши розпорядження щодо поведінки з підданими “без утиску й здирства”, подяку їм за “роботу тяжку”, потребу відвідуваннями ними церкви у неділі і свята, виплати відповідно до укладеного Василем Загоровським реестру, М. Грушевський зазначив: “Міцні моральні звязи між панами й слугами займали поважне місце в

тодішнім складі життя. Вимагаючи від слуги безграничної вірності й відданості як першої чесноти, пани почувалися до певного поважання до особи слуги й піклування його матеріальним забезпеченням” (Грушевський, 1995, с. 326). Власне ця рефлексія-експлананс була єдиним узагальненням тих тез заповіту Загоровського-молодшого, які стосувалися слуг.

Особливо цікавило М. Грушевського питання національно-політичних поглядів. Тож він, знову відзначивши, що широких суспільних і політичних інтересів у згаданих тестаментів двох Загоровських і Б. Корецького не знайдено, вдався до викладу міркувань щодо змісту поняття “політична діяльність” шляхти у ті часи. Учений зауважив, що “горячого патріотизму” не варто було очікувати від цих нових підданих Речі Посполитої, де на престолі сидів чужий французький або семиградський князь, правила польська аристократія, панувала “ворожа католицька церква”. На думку М. Грушевського, тодішній національний патріотизм української шляхти полягав у визнанні належності до “своєї церкви”, щонайбільше – до руської мови і книжності, як це, власне, помітно із заповіту Василя Загоровського. Проте учений відчував у цих інтенціях Загоровського-молодшого, як і інших авторів тестаментів, недостатність свідомості та напруження, вважав їх стихійним, інстинктивним проявом національного патріотизму (Грушевський, 1995, с. 327).

Характеризуючи стан руської книжності і освіти в XVI ст., М. Грушевський послуговується й деякими тезами заповіту Василя Загоровського. Зокрема, ведучи мову про усунення руського письма з діловодства, зауважує, що вже у 1570-х рр. на Волині знання і використання руського письма диктується радше “національним пієтизмом”, аніж практичними потребами. Загоровський-молодший заохочував синів не покидати руського письма і мовлення, а отже, висновував історик, на той час відчувалося, що “з під руського письменства, руської книжності усувається ґрунт” (Грушевський, 1995, с. 329–330). Як бачимо, М. Грушевський використав національно-патріотичні настанови брацлавського каштеляна як додатковий аргумент щодо наявності загроз для руської культури з боку польсько-латинського, німецького, католицького чинників.

Згадку заповіту В. Загоровського про спеціальну дотацію для дяка-учителя при церкві св. Іллі у Володимирі М. Грушевський використав для того, щоб довести широке розповсюдження і звичайність шкіл при церквах на українських і білоруських землях. Звісно, долучив він й інші документальні свідчення, зокрема пастора Одерборна 1581 р., дані щодо шпиталю і школи при красноставській церкві у 1550-х рр., фундацію Ходкевича для заблудівської церкви (1562), фундацію Острозького для “установника” в Острозі тощо (Грушевський, 1995, с. 333). Ці згадки, передуючи новому культурно-освітньому рухові, на думку вченого, доводили: навіть у часи найгіршого занепаду української церкви школа вважалася приналежністю більшої і добре організованої церкви. Тому й не зустрічаються спеціальні фундації на школу, а зазвичай піклування про неї виявляється у збільшеній дотації для дяка, як це бачимо з тестаменту Василя Загоровського (Грушевський, 1995, с. 334). Описуючи домашню освіту у шляхетських домах, М. Грушевський знову звернувся до тестаменту Загоровського-молодшого, де окреслювався вік учнів (з семи років), зміст навчання у дяка (наука Святого Письма, руської мови, вивчення молитов) та “бакаляра статечного” (початки латинської мови) (Грушевський, 1995, с. 336). Розмірковуючи про поширення єзуїтської освіти, зокрема діяльність Віленської колегії, дослідник зауважив, що вона притягувала й вихованців з Волині, наводячи як доказ тезу у заповіті волинського шляхтича Василя Загоровського,

котрий чув добрі відгуки про цей заклад і доручав тітці послати туди своїх дітей для здобуття освіти (Грушевський, 1995, с. 455).

Будучи також істориком української літератури, М. Грушевський сформулював свої погляди на тестамент Василя Загоровського як літературний твір. На його думку викладена у ньому “інструкція про виховання дітей” має загальний характер і з літературного погляду стоїть вище, але в жодному разі не нижче від “староруської науки Мономаха” (йдеться про “Повчання дітям...” князя Володимира Всеволодовича кінця XI ст.). Дослідник уважав, що при хоча б мінімальному прагненні до літературної творчості Загоровський-молодший міг виокремити ці повчання, “заокруглити” їх і сформувати літературний твір. Однак, мабуть, він не мав й того мізерного нахилу до літератури, а тому вставив свої освітньо-виховні настанови до офіційного акта – тестаменту, переплітаючи свої загальні думки з прозаїчними розпорядженнями про маєтності, доходи тощо (Грушевський, 1995, с. 354–355).

У виданій в 1920-х рр. “Історії української літератури” М. Грушевський знову підкреслив літературне значення заповіту Василя Загоровського, який, за словами вченого, дає уявлення про цікавий український “домострой” XVI ст. Дослідник повторив свою оцінку, висловлену в “Історії України-Руси”, підкресливши, що цей тестамент зайняв місце в нашій історії літератури. Попри пізню дату документа, М. Грушевський трактував його як взірць старої, передреформаційної літератури, беручи до уваги те, що автор здобув освіту у 1540–1550-х рр. Не заважаючи на близькість до двору короля Сигізмунда II Августа і можливість близького ознайомлення з новими літературними течіями, Василь Загоровський залишився людиною старих традицій і “старого виховання”. Тож і його тестамент М. Грушевський оцінював як взірць попередніх “старих традицій”, що майже не містив поступок новим умовам життя (Грушевський, 1960, с. 202–203). Відтак історик навів довгу цитату тієї частини тестаменту, яка включала настанови щодо освіти і виховання дітей. Водночас у примітці зауважив, що зіставив ці уривки з оригіналом документа, який міститься у Володимирській гродській актовій книзі за 1579 р. (Грушевський, 1960, с. 202).

На жаль, в інших своїх працях М. Грушевський майже не торкався заповіту Загоровського-молодшого. Лише раз він згадує його у монографії про культурно-національний рух в Україні кінця XVI–початку XVII ст., повідомляючи про зацікавлення з боку Василя Загоровського можливістю дати освіту дітям у Віленській єзуїтській колегії (Грушевський, 1912, с. 76). Історик оминув увагою зазначений тестамент і в “Ілюстрованій історії України” і деяких інших працях узагальнювального характеру.

Висновки. Отже, заповіт волинського шляхтича Василя Загоровського від 11 липня 1577 р. відомий в історичній науці доволі давно: уперше був опублікований ще 1859 р. Цей документ став об’єктом наукових і літературних зацікавлень Й. Ролле, О. Федорова-Чеховського, О. Фотинського, С. Томашівського, а відтак і М. Грушевського, котрий доволі широко використав його в шостому томі “Історії України-Руси”. Український історик охарактеризував особу автора документа, обставини появи і мову історичного джерела. Вченого у тестаменті Василя Загоровського найбільше зацікавили такі проблемно-змістові аспекти: 1) політичні і національні візії автора; 2) родинні цінності Загоровського-молодшого, його ставлення до власної родини, типові аспекти сімейного життя української шляхти; 3) інструкція щодо освіти та виховання дітей Василя Загоровського; 4) оформлення заповідачем благодійних фондів для церкви, при якій мали діяти шпиталь і школа; 5) розпорядження щодо слуг і підданих брацлавського каштеляна. М. Грушевський значну увагу приділив літературній цінності зазначеного

тестаменту, поставивши його в один ряд з “Повчанням дітям...” Володимира Мономаха, хоча був невисокої думки про літературні таланти Василя Загоровського. Важливо, що сама стратегія опрацювання М. Грушевським цього джерела дає змогу оприаявити і його погляди на джерелознавчу методологію, яка містила не лише позитивістські, але й неокантіанські техніки.

Подяка. Автор висловлює подяку рецензентам за слушні зауваження і побажання.

Фінансування. Автор не отримував фінансування для проведення дослідження і публікації цієї статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архив Юго-западной России. (1859). *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. Ч. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России.* Т. I. Киев.

Бутич, І. (1994). Михайло Грушевський – археограф. *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*, (с. 50–57). Львів.

Владига, О. (2011). Становлення Михайла Грушевського як джерелознавця (студентські роки). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 212, 33–39.

Гирич, І. (1997). Організація М. С. Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894 – 1914 рр.). *Український історичний журнал*, 1, 72–84.

Грушевський, М. (1912). *Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці.* Київ-Львів: Друкарня С. В. Кульженко.

Грушевський, М. (1960). *Історія української літератури.* Т. 5. Нью-Йорк: Видавниче Товариство “Книгоспілка”.

Грушевський, М. (1995). *Історія України-Руси.* Т. VI. Київ: Наукова думка.

Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского. (1849). *Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. Акты, изданные Временной Комиссией, Высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе.* Т. 2. Киев.

Купчинський, О. (1994). Оцінка Михайлом Грушевським актової спадщини Галицько-Волинського князівства (грамоти князя Льва Даниловича). *Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*, (с. 137–143). Львів.

Масненко, В. (2000). Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського: методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. Київ-Черкаси.

Папакін, Г. (2017). Майстерня М.Грушевського-джерелознавця. *Український історичний журнал*, 1, 97–113.

Папакін, Г. (2021). Джерелознавча складова у творчій спадщині Михайла Грушевського. *Михайло Грушевський. Студії та джерела. Кн. 3.* Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 19–39.

Рудь, М. (2007). Рання праця Михайла Грушевського з джерелознавства історії полабсько-прибалтійських слов'ян. *Київська старовина*, 5, 3–8.

С. Т. (Томашівський, С.). (1902). О. Фотинський. Обыкновенные люди старой Волыни (Волынской историко-археологической сборникъ, вып. 2, 1900, ст. 117–195). *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*, 45, *Бібліографія*, 8–10.

Тельвак, В. (2002). Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Нью-Йорк; Дрогобич.

Ульяновський, В. І. (1993). Незнана рання праця М. С. Грушевського з русистики та джерелознавства. *Український археографічний щорічник*, 2, 263–280.

Федотов-Чеховський, А. (1887). Каштелянь брацлавській, Василій Загоровській, въ полонь у татарь. *Кіевская старина*, XVII (февраль), 360–365.

Фотинский, О. (1900). Обыкновенные люди старой Волыни: из семейной хроники двух поколений дворян Загоровких во 2-й половине 16 в. *Волынской историко-археологической сборникъ*, 2, 117–195.

Dr. Antoni J. (Rolle, J.). (1884). Senatorska dola. Opowieść z XVI stulecia. *Opowiadania. Serya czwarta*, (tom I, s. 3–22). Warszawa: Nakład Gebetnera i Wolffa.

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281 – 297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14> ;

Pnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66 – 80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

REFERENCES

Архив Yugo-zapadnoi Rossii. (1859). *Архив Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komysseyi dlia razbora drevnikh aktov. Ch. 1: Akty, otnosiashchiesia k istorii pravoslavnoi tserkvi v Yugozapadnoi Rossii* [Archive of South-western Russia, published by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts. Part 1: Acts related to the history of the Orthodox Church in Southwestern Russia]. T. I. Kyiv. [in Russian].

Butych, I. (1994). Mykhailo Hrushevskyyi – arkheohraf [Mykhailo Hrushevskyyi is an archeographer]. *Mykhailo Hrushevskyyi: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho*, (s. 50–57). Lviv. [in Ukrainian].

Vladyha, O. (2011). Stanovlennia Mykhaila Hrushevskoho yak dzhereloznavtsia (studentski roky) [The formation of Mykhailo Hrushevskyyi as a source scholar (student years)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seria: Istorychni nauky*, 212, 33–39. [in Ukrainian].

Hyrych, I. (1997). Orhanizatsiia M. S. Hrushevskym arkheohrafichnoi roboty u lvivskyyi period zhyttia y diialnosti (1894 – 1914 rr.) [Organization of M. S. Hrushevskyyi's archeographic work during the Lviv period of life and activity (1894 – 1914)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 1, 72–84. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1912). *Kulturno-natsionalnyi rukh na Ukraini v XVI – XVII vitsi* [Cultural and national movement in Ukraine in the 16th and 17th centuries]. Kyiv-Lviv: Drukarnia S. V. Kulzhenko. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1960). *Istoriia ukrainskoї literatury* [History of Ukrainian literature]. T. 5. Niu-York: Vydavnyche Tovarystvo “Knyhospilka”. [in Ukrainian].

Hrushevskyyi, M. (1995). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus']. T. VI. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Zhizn kniazia Andreia Mikhailovicha Kurbskogo. (1849). *Zhizn kniazia Andreia Mikhailovicha Kurbskogo v Litve y na Volyni. Akty, izdannye Vremennoi Komyssei, Vysochaishe uchrezhdennoiu pri Kievskom Voennom, Podolskom i Volynskom General-Gubernatore* [The life of Prince Andrey Mykhailovych Kurbsky in Lithuania and Volhynia. Acts issued by the Temporary Commission, the Supremely established under the Kyiv Military, Podolsk and Volhynia Governor General]. T. 2. Kyiv. [in Russian].

Kupchynskiy, O. (1994). Otsinka Mykhailom Hrushevskym aktovoï spadshchyny Halytsko-Volynskoho kniazivstva (hramoty kniazia Lva Danylovycha) [Mykhailo Hrushevskiy's evaluation of the deed heritage of the Galicia-Volyn principality (charters of Prince Lev Danylovych)]. *Mykhailo Hrushevskiy: Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho*, (s. 137–143). Lviv. [in Ukrainian].

Masenko, V. (2000). *Istorychni kontseptsii M. S. Hrushevskoho ta V. K. Lypynskoho: metodolohichni i suspilno-politychni vymiry ukrainskoi istorychnoi dumky 1920-kh rokiv* [Historical concepts of M. S. Hrushevskiy and V. K. Lypynskiy: methodological and socio-political dimensions of Ukrainian historical thought of the 1920s]. Kyiv-Cherkasy. [in Ukrainian].

Papakin, H. (2017). Maisternia M. Hrushevskoho-dzhereloznavtsia [Workshop of M. Hrushevskiy, a source studies scholar]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 1, 97–113. [in Ukrainian].

Papakin, H. (2021). Dzhereloznavcha skladova u tvorchii spadshchyni Mykhaila Hrushevskoho [Source studies component in the creative heritage of Mykhailo Hrushevskiy]. *Mykhailo Hrushevskiy. Studii ta dzherela*. Kn. 3. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, 19–39. [in Ukrainian].

Rud', M. (2007). Rannia pratsia Mykhaila Hrushevskoho z dzhereloznavstva istorii polabsko-prybaltiïskykh slovian [Mykhailo Hrushevskiy's early work on source studies of the history of the Polabian-Baltic Slavs]. *Kyivska starovyna – Kyiv Antiquity*, 5, 3–8. [in Ukrainian].

S. T. (Tomashivskiy, S.). (1902). O. Fotynskii. Obyknovennye liudy staroi Volyni (Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik, vyp. 2, 1900, st. 117–195) [O. Fotynskiy. Ordinary people of old Volhynia (Volhynia historical and archaeological collection, issue 2, 1900, pp. 117–195)]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka*, 45, *Bibliohrafiia*, 8–10. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2002). *Teoretyko-metodolohichni pidstavy istorychnykh pohliadiv Mykhaila Hrushevskoho (kinets XIX – pochatok XX stolittia)* [Theoretical and methodological foundations of the historical views of Mykhailo Hrushevskiy (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. Niu-York; Drohobych. [in Ukrainian].

Ulianovskiy, V. I. (1993). Neznana rannia pratsia M. S. Hrushevskoho z rusystyky ta dzhereloznavstva [Unknown early work of M. S. Hrushevskiy on Russian studies and source studies]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 2, 263–280. [in Ukrainian].

Fedotov-Chekhovskii, A. (1887). Kashtelian bratslavskii, Vasylii Zahorovskii, v polone u tatar [Bratslav Kashtelian Vasilii Zagorovsky, captured by the Tatars]. *Kievskaiia starina – Kyiv Antiquity, XVII (fevral)*, 360–365. [in Russian].

Fotynskiy, O. (1900). Obyknovennye liudy staroi Volyni: iz semeinoi khroniki dvukh pokoleni dvorian Zagorovskikh vo 2-y polovine 16 v. [Ordinary people of old Volhynia: from the family chronicle of two generations of Zahorovki nobles in the second half of the 16th century] *Volynskii istoriko-arkheologicheskii sbornik*, 2, 117–195. [in Russian].

Dr. Antoni J. (Rolle, J.). (1884). *Senatorska dola. Opowieść z XVI stulecia* [Senator's lot. A story from the 16th century]. *Opowiadania. Serya czwarta*, (tom I, s. 3–22). Warszawa: Nakład Gebetnera i Wolffa. [in Polish].

Haliv, M., & Pnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25), 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>

Pnytskyi, V., & Haliv, M. (2022). Theoretical Argumentation in the Historical Narrative of Ukraine of the Second Half of the 19th – First Half of the 20th century (on the Example of Research in the History of Education). *Eminak*, 3 (39), 66–80. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).591](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).591)

Стаття надійшла до редакції 04 листопада 2023 р.

Стаття рекомендована до публікації 31.05.2024.